

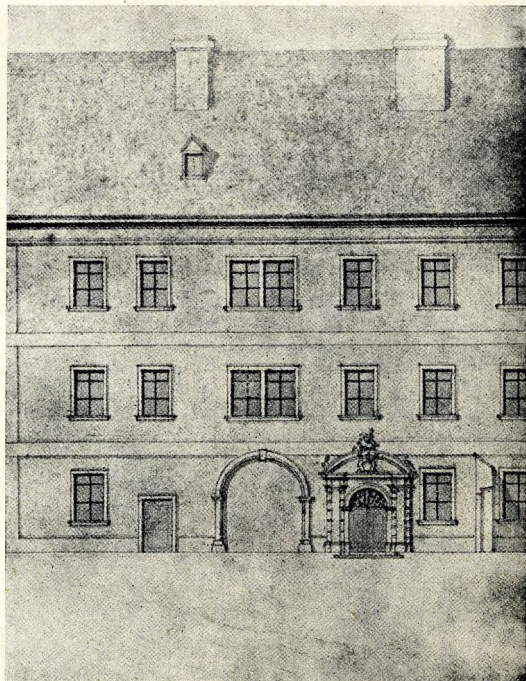
A FŐVÁROS LEGRÉGIBB GIMNÁZIUMA

Írta SZALAY GYULA

A nagy történeti multat idéző Buda egyik csendes, romantikus részén, a tornyos, kőcsipkés Halászbástya északi tövében egy kultúrintézmény ülte meg minap fennállásának kétszázötvenedik évfordulóját. A székesfőváros legrégebb középiskolája, a II. ker. *királyi egyetemi katolikus gimnázium* az 1937. évvel jutott el évszázadokba visszanyúló változatos történetének egyik határkövéhez. Nagy utat járt meg ez az iskola a török hódoltságtól a német Budán keresztül a magyarrá vált milliós főváros mozgalmas jelenéig s az utóbbi években felkutatott történeti dokumentumok tanúsága szerint nemcsak a magyar oktatásügynek, hanem Buda megmagyarosodásának is egyik jelentős tényezője volt.

Buda 1686-iki visszafoglalása után úgyszólván új életet és új művelődést kellett teremteni a romokon. Fejedelmi bőkezűséggel sietett az új magyar művelődés megalapozására a nagy *Széchenyi György*, Magyarország érsekprímása, akinek a hálás főváros nemrégén emelt szobrót a szintén az ő alapítványából létesült városházi épület előcsarnokában. Széchenyi György a visszafoglalás után alig félévvel, 1687. március 19-én adta ki alapítólevelét. Egy *Academicum et Universitatis Collegium* részére hatalmas uradalmakat hagyományozott a nagytekintélyű Jézustársaságra. Erre támaszkodva nyitotta meg a jezsuita rend 1687. decemberének első napjaiban az akadémia alsó tagozatául szolgáló gimnáziumát és rendházát Buda várában. Az eredetileg egyemeletes ódon épület — bizonyos változtatásokkal — még ma is fennáll. Ez a pénzügyminisztérium régi épülete. Akkoriban szorosán a templom északi oldalához tapadt. Később a (nem helyesen Mátyás-templomnak nevezett) *Nagyboldogasszony-templom* déli oldalán épült fel szintén Széchenyi György adományából a papnevelő szeminárium és világi konviktus kétemeletes épülete. Ebből már régen nem áll semmi. Emlékét csak az egykori szeminárium mögött a bástyáról levezető *Jezsuita-lépcső* őrzi. A jézustársasági atyák buzgóságából virágzásnak indult iskola felső tagozata, az *Academia Széchenyiana*, 1713-ban, illetőleg 1715-ben nyílt meg a hittudományi és bölcséleti karral. A fokozatosan több százra felszaporodó tanulóifjúság számára a Jézustársaság 1747-ben új iskolai épületet emelt. Ez a mai új pénzügyminisztériumi palota telkének keleti szögletén állott. A Szentháromság-térre néző homlokzatán oszlopokkal és szobrokkal ékesített egyemeletes akadémiai épület igazi díszére szolgált Buda fővárosának. A két iskola ifjúsága legmagasabb létszámát itt érte el 1757-ben közel 800 tanulóval. Igazi kultúrközponttá kezdett kialakulni Buda vára. Ekkoriban az oktatás humanisztikus irányra mellett a nagyobbára német lakossága

között a jezsuita atyák által nagy gonddal rendezett, eseményszámba menő magyar nyelvű színelőadások már a magyar nyelv érvényesülésének az útját egyengették. Azonban a Jézustársaság buzgó tagjainak a kezéből 1773-ban kivette az iskolák vezetését a rend eltörlése, s világi papok és világi tanárok vették át a kir. gimnázium növendékeinek az oktatását. Legmagasabb külső díszét 1777-ben érte el az iskola, mikor *Mária Terézia* királynő *Pázmány Péter*nek Nagyszombatból Budára áthelyezett egyeteméhez csatolva egyetemi archigymnasium rangjára emelte. Az akadémia ekkor megszűnt, de a gimnázium az egyetemmel együtt a királyi palotában talált elhelyezést. Ezóta viseli az *egyetemi* jelzőt s a *Mária Teréziától* az egyetemmel közösen 1780-ban kapott címerét. Hét évi együttműködés után az egyetem Pestre távozott s a gimnázium a volt katonai kórház átalakított egyemeletes épületébe költözött át. Ez az épület még fennáll, mint az Egyetemi Nyomdának a ma *XI. Ince* pápáról elnevezett téren álló elhagyott épülete. Innen 1809-ben a tér másik oldalán az egykori domonkos-kolostor, majd janicsár-laktanya helyén álló épület emeleti helyiségeibe költözött. Ebből az épületből távozott 1936-ban a *Szilágyi Erzsébet leánygimnázium*. Itt a világi tanároktól a szigorú fegyelmet tartó kegyesrendi szerzetesek vették át az oktatást

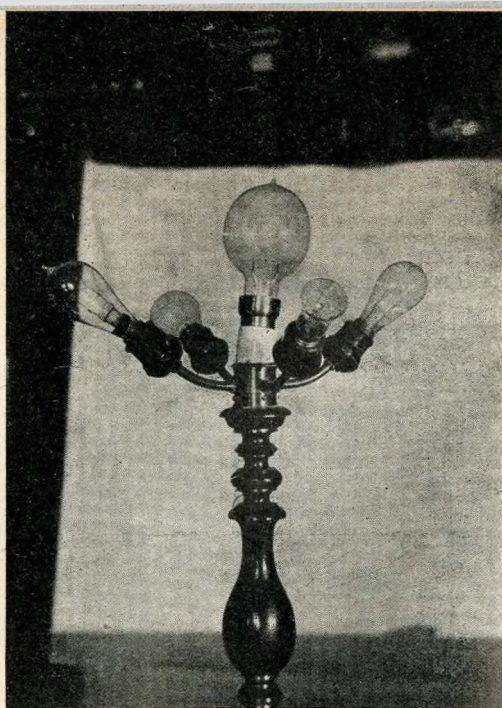
A Jézustársaság egykori konviktusa és szemináriuma. A templom déli oldalán. A baloldali lejáró vezetett hátra a Jezsuita-lépcsőhöz

Buda 1938 I

1832-ben. Az ő hazafias, szép munkájukat az 1848/49-es szabadságharc szomorú vége szüntette meg. A budai piarista tanárok közül többen tanítványaikkal együtt fegyverrel is résztvettek az öntudatra ébredt magyarság nagy küzdelmében. Büntetésül az önkényuralom elvette a gimnáziumot tőlük s 1851-ben cs. kir. gimnáziummá tette német tanítási nyelven. Az abszolutizmus szomorú évtizedében magyarul nem tudó idegen tanárok tanítottak a nyolcosztályú főgimnáziummá fejlesztett iskolában. Magyar tannyelvét 1861-ben kapta vissza a gimnázium s ettől kezdve világi tanárok vezetésével véglegesen a magyar művelődés szolgálatába állhatott. *Görgey* tabornoknak Budavár ellen intézett 1849-iki diadalmas ostroma idején az ágyúlövedékektől súlyosan megrongálódott az iskolai épület s a folytonos javítások ellenére se tudta kielégíteni a fejlődő gimnázium nagyobb igényeit. Az iskola egykori kiváló növendéke, *Eötvös József báró*, vallás- és közoktatásügyi miniszter, a kiegyezés után a korszerű követelményeknek megfelelő új, díszes épület emelését határozta el, de a kivitel csak *Trefort* minisztersége idején valósult meg. A gimnázium 1876-ban költözött be a Lippert és Schmidt építészek által az Ilona-utcában neorenaissance stílusban emelt hatalmas épületébe. A *Csáky Albin gróf* miniszter által 1889-ben alapított *Magyar Királyi Ferenc József Nevelőintézet* is e napfényes, levegős környezetben álló épületben kapott elhelyezést és így kapcsolatba került a kir. egyetemi katolikus gimnáziummal.

Íme vázlatos vonásokban a legöregebb fővárosi gimnáziumnak a magyar sorsot példázó változatos, küzdelmes története. Bizonyára nem lesz érdektelen, ha e nagymúltú iskola életének olyan mozzanatait is megismerik a *Búvár* olvasói, amelyek a természettudományos oktatással kapcsolatosak, s azokat a kiváló személyiségeket, akik e tudományágban vagy mint az iskola régi professzorai, vagy mint volt növendékei szereztek nevet.

A budai gimnázium alapítása idején a latinnyelvű humanisztikus irányzat érvényesült az oktatásban. Az egyes tárgyaknak szaktanárok által való tanítása — a tudományos haladás igazi előfeltétele — még sokáig nem valósult meg. E rendszer nem kedvezett a természettudományos oktatásnak. Némi előhaladást jelentett a *Wagner Ferenc* jezsuita atya tollából 1735-ben megjelent részletes utasítás. A budai gimnázium főiskolai jellegű felső tagozatán, a Széchenyi Akadémián, 1766-ban életbe léptették a newtoni filozófiát, vagyis a

Régi és új izzólámpák. A két szélső legelső mintájú Edison-lámpa. A középső későbbi mintájú Edison lámpa, köztük modern lámpák.
Dr. Cavalloni F. felvétele

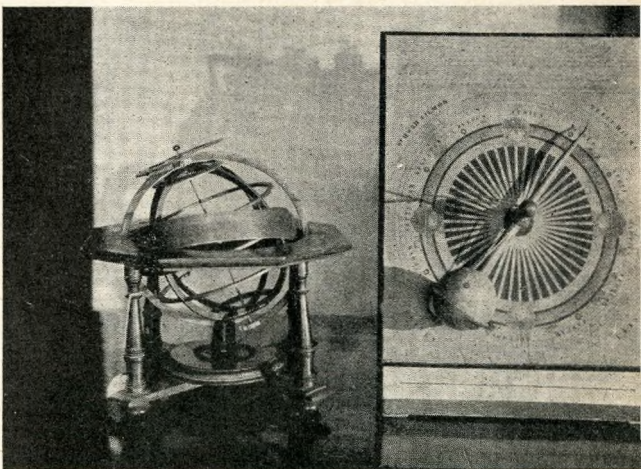
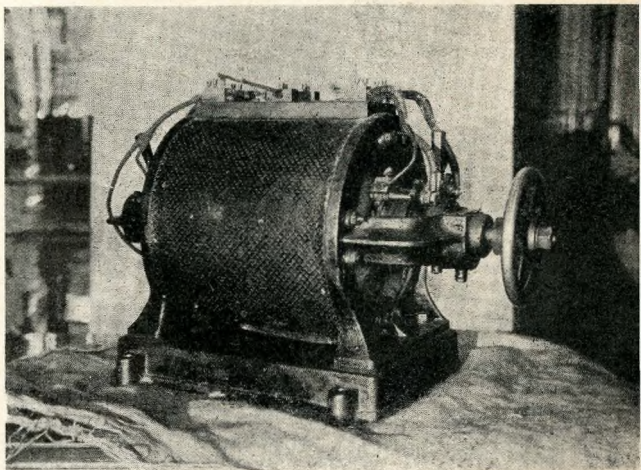
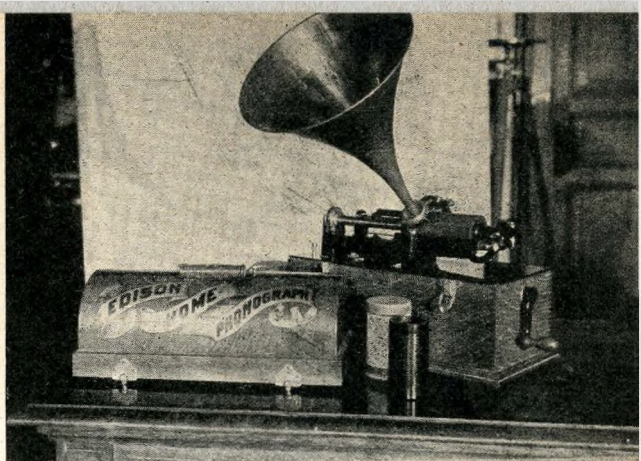
filozófiának *Newton*, *Leibniz* és *Wolff* tanival való felfrissítését s így matematikai és fizikai alapra való helyezését. Ezzel a Jézustársaság is engedményt tett a korszellemnek. A rend feloszlatása után a *Ratio Educationis* néven ismert 1777-ik szabálykönyv már erősebben hangsúlyozta a természettudományokat. Ezután hosszabb ideig nem történt nagyobb változás. Az 1832 óta a kegyesrend vezetése alá került iskolában 1848-ban — a pesti piarista kollégiummal egyidőben — először valósult meg a szaktanítás. Ennek egyik lelkes előharcosa az iskola tanára, *Hanák János*, az állattan jeles tudósa, az Akadémia tagja volt. Vele egyidőben küzdött a tanügyi reformokért *Lutter Nándor*, a kiváló matematikus. Mielőtt azonban az 1845-től teljesen magyarrá vált oktatás, és a szaktanítás jó eredményei érvényesülhettek volna, elbukott a szabad-

A Jézustársaság egykori akadémiai és gimnáziumi épülete a mai új pénzügyminisztérium helyén

ságharc. Most az önkényuralom valósította meg a már nagyrészt a magyar tanférfiak általi tervezett reformokat. A kormányzat a budai gimnáziumot mintagimnáziummá akarta tenni s igyekezett a szemléltető oktatáshoz szükséges természetrajzi és fizikai szertárakkal ellátni. Az értesítőekben a szaktanárok tollából tartalmas értekezések jelentek meg, mint: *Die Chemie als Bildungsmittel. Anwendung der ebenen Trigonometrie. Zum astronomischen Unterrichte an Gymnasien.* Az ausztriai származású tanárok közt neves szakemberek is akadnak. Így *Gassner Tivadar* igazgató, az admonti bencésapátság tagja, a bécsi botanikai és zoológiai társaságnak és a birodalmi geológiai intézetnek volt a levelező tagja. A bencésrend másik kiváló tagja, a fizikus *Schenzl Guidó* négy évig volt a gimnázium tanára, mikor 1855-ben az újonnan alakított budai reáliskola igazgatójává nevezték ki. Ő honosította meg 1867-ben Budán az ágyúszóval való pontos déli jelzést. Nagyértékű tudományos működése után 1870-ben a *Meteorológiai és Földmágnességi Intézet* igazgatója lett. *Partl János* világi tanár a prágai egyetemen és a Polytechnicum-on volt a mennyiségtan magántanára, s onnan jött a budai gimnáziumhoz. A magyarnyelvű oktatásra való visszatérés-kor, 1861-ben, a világi jellegű gimnázium igazgatását a piarista *Lutter Nándor*, az intézet egykori tanára vette át. Lutter igazgató, aki selmeci tanársága idején a bányászati főiskola előadásait is hallgatta, most és később mint főigazgató is, értékes tudományos működést fejtett ki. Számos mennyiség-tani tankönyvet írt s ő szerkesztette a legújabb időkig általánosan használt ötszámjegyű logaritmustáblát. De nemcsak az igazgató, hanem az új magyar tanári kar se maradt el tudományos képzettség tekintetében az abszolutizmus német tanárai mögött, sőt éppen természettudományi szakos tanárai közül többen egyetemi tanszékekre kerültek. Így *Abt Antal*, aki 1872-ben a kolozsvári egyetemen a kísérleti fizika tanára lett, s vele egyidőben került Kolozsvárra az ásvány-és földtani tanszékre *Koch Antal*. *Kriesch János* a budapesti műegyetemen az állat- és növénytan tanszéket foglalta el. Érdekes, hogy az első tanári karban *Annai József*, később pedig *Dékány Rafael* orvosi képesítéssel a természettudományi tárgyakat tanították.

Az 1876-ban új épületébe átköltözött gimnázium hamarosan nagyszabású tudományos felszerelésekhez jutott. Mindjárt az első évben megkapta *Toldy Ferenc* értékes könyvtárának nagyobb részét. Ehhez később *gróf Pejacsevich János* könyvhagyatéka járult. E tudóshajlamú főúr egy még sokkal nagyobb értékű adományával az iskola legnagyobb jötevője lett. Egy élet szorgalmával és nagy áldozatkészséggel összegyűjtött, közel 5000 darabból, köztük igen értékes és ritka példányokból álló ásványgyűjteményét 1878-ban a gimnáziumnak adományozta «a közművelődés és a természettudományi ismeretek elő-

Fent: Edison-féle viaszhengeres fonográf 1898-ból
Középen: Az első Ganz gyártmányú motorgenerátorok egyike
Lent: Balról többszázéves armillaris sphaera. Jobbról tellurinus 1843-ból
Valamennyit a kir. kath. gimnázium szertára őrizi
Dr. Cavalloni F. felvételei

mozdítása céljából.» E tízezer forintnál nagyobb értéket képviselő Pejacsevich-gyűjteményt az iskola egykori hálás tanítványa, *Darányi Ignác*, eszközölte ki az Alma Maternek. Ezidőben az iskola újabb tanárai között is értékes munkásai akadnak a tudománynak, mint *Wohlrab Flóris*, a matematika első doktora Magyarországon, aki kiváló tan-könyveket és tudományos cikkeket írt. Bo-

zóky Endre, szintén tankönyvíró, meteorológus és fizikus. Baumgartner Alajos, a jeles matematikus, aki tudományos cikkein kívül az úttörő, de már elavult Brassai-féle fordítás helyett szakszerű tudományos nyelvezettel fordította le 1905-ben Euklides geometriáját, «Az elemek első hat könyvét». Zsámboki Gyula, a híres klasszikus filológus, 1902 telén tartott művészettörténeti előadásai alkalmával Mialovich Mór fizika-tanár segítségével szerkesztett saját «papyroskop»-jával a vetítésnek középiskolában még nem dívó új módját mutatta be. Ebben az időben Demeczky Mihály volt a gimnázium igazgatója és a Ferenc József Intézet kormányzója. Demeczky nemcsak kiváló pedagógus, hanem külföldi egyetemeket járt, tudományosan képzett matematikus is volt. Tudományos értekezései nemcsak magyar, hanem német és francia szaklapokban jelentek meg. Az iskolából való távozása után a budapesti egyetem egyik mennyiségtani tanszékét foglalta el.

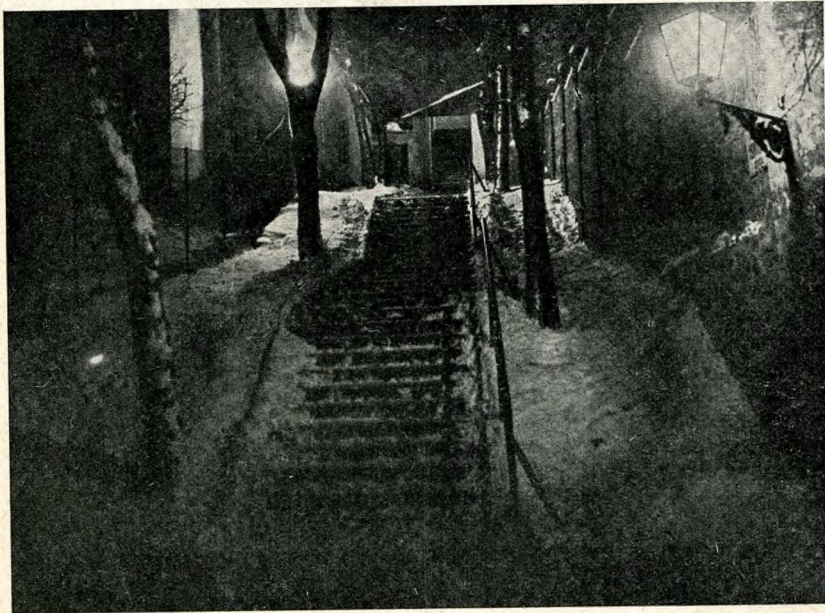
Az iskola eme ismertebb nevű tanárain kívül a természettudományoknak számos kimagasló egyénisége került ki a volt tanítványok közül. Nemetz József fizikus, egyetemi segédtanár, 1770. körül volt a gimnázium tanulója. Mint feltaláló is (szélpuska, rétkaszáló- és cséplőszerkezet) érdemeket szerzett. Kitaibel Pál 1777-ben volt a II. humanista osztálynak a tanulója. Később híres orvos, botanikus és egyetemi tanár lett. Az 1820—30-as években jártak fel a Tabánból a várbeli gimnáziumba a régi budai katolikus családból származó Semmelweis-fiúk. Közülük a negyedik volt Ignác, aki 1835-ben a VI. osztálynak megfelelő II. humanista osztályban mint *eminens* kapott végbizonyítványt. A nemzetiségére mindig «Hungarus»-nak feltüntetett Semmelweis Ignác a magyar nyelv tanulásában is a legelső tanulók között szerepelt. Később ő lett az anyák életének a megmentője s a magyar orvostudomány úttörője.

Korszakos felfedezésével világhírnévre emelkedett. Budai diák volt Lenhossék József orvos is, 1859-től a leíró és tájbonctan egyetemi tanára, e tudomány külföldön is elismert híressége. Nékám Sándor orvos és matematikus 1864-től a természettannak és mennyiségtannak egyetemi tanára lett. Martin Lajos 1872-től a kolozsvári egyetemen a felsőbb mennyiségtan tanszékét foglalta el. A madárrepülés tanulmányozása alapján évtizedekig foglalkozott a repülés problémájával és a léghajózás elméletével. Id. Entz Géza orvos, 1873 óta egyetemi tanár, az állattan és összehasonlító bonctan nagy tudósa. Weinek László, 1883 óta a prágai cseh egyetem tanára és a csillagvizsgáló igazgatója. Magyarul is írt szakkikkeket. Semsey Andor mineralógus, a Nemzeti Múzeum ásványtárának bőkezű pártfogója. Udránszky László, 1892-től az élettan egyetemi tanára, vegyész és biológus. Hankó Vilmos középisk. igazgató, vegyész, a hazai ásvány- és gyógyvizek vegyelemzője, számos szakkikk szerzője.

A maiak közül csak néhány nevet említünk, mint Tuzson János, Herzog Ferenc, Ortway Rudolf, Jankovich László, egyetemi professzorokat, továbbá Nádler Herbertet a Székesfővárosi Állat- és Növénykert igazgatóját, gróf Széchenyi Zsigmondot, a híres vadász és útleírót stb.

Az egyetemi gimnázium növendéke volt és ott tett érettségi vizsgát 1912-ben vitéz József Ferenc kir. herceg, aki sokirányú elfoglaltsága mellett technikai problémákkal való foglalkozásával és a nagyfontosságú magyar fürdőügy legfelsőbb irányításával bizonyítja a természettudományok iránt való érdeklődését.

Íme, a főváros legrégebbi gimnáziuma. Valóban elmondhatjuk, hogy méltó módon örökítette meg a nevét Buda ősi gimnáziuma nemcsak a főváros művelődésében, hanem az egész magyar kultúrtörténelemben.

Az iskola-lépcső a kir. kath. gimnázium mellett
Ifj. Dorner Aurél felvétele